

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Katedra divadelní vědy

Ročníková práce

**Performativita emocionálních komunit a její využití ke kompenzaci
emocionální frustrace**

Na příkladu středověké kapituly v období svátků bláznů

Vedoucí práce: Mgr. Eliška Poláčková, Ph.D.

Aneta Schmidtová

Červen 2021

Prohlašuji, že jsem ročníkovou práci vypracovala samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

Na tomto místě bych ráda poděkovala Mgr. Elišce Poláčkové, Ph.D. za vstřícnost a trpělivost a za veškerý čas a energii při vedení této ročníkové práce.

Obsah

Úvod	5
Emocionální komunita	5
Přerod emoční energie v emoční gesto.....	8
Fungování emocionální komunity středověké kapituly: fyzické akty, kulturní performance..	10
Svátky bláznů: performativita jako prostředek pro kompenzaci frustrace.....	13
Závěr.....	15
Bibliografie.....	17

Úvod

V této práci se budu věnovat performativitě emocionálních komunit. Po objasnění termínu „emocionální komunita“ se nejdříve pokusím vysvětlit, na jakém principu vzniká emoce jako primární kritérium pro vznik emocionální komunity a jaké jsou performativní aspekty tohoto procesu. Dále se pokusím popsat performativní souvislosti fungování emocionálních komunit, k čemuž využiji konkrétní příklad emocionální komunity středověké kapituly. Konkrétně se pokusím vysvětlit, jak na těchto dvou úrovních vzniku a existence emocionální komunity může vznikat emocionální deprivace a frustrace, a následně se na příkladu svátků bláznů pokusím dokázat, jak je možné využít právě performativního potenciálu emocionálních komunit k tomu, aby mohla být tato frustrace překonána.

Výběr příkladu emocionální komunity středověké kapituly není náhodný. Emoce ve středověké společnosti jsou předmětem mnoha obecných vědeckých výzkumů, včetně v této práci užívaného konceptu historičky Barbary Rosenwein, která formuluje myšlenku emocionálních komunit právě v přímé souvislosti se středověkem.¹ Středověká kapitula nám poslouží jako názorný příklad značně rigidní emocionální komunity, jejíž každodenní fungování má rituální charakter, a na níž lze příznačně demonstrovat potenciální frustraci jejích členů. Bylo by ovšem naivní se domnívat, že s nástupem moderní či postmoderní společnosti relevance emocionálních komunit zaniká. V takových komunitách se nacházíme stále, i přesto, že v globalizovaném světě možná nejsou tak distinktivně ohraničeny. Tato práce si tedy neklade za cíl podrobně analyzovat fungování středověké kapituly, nýbrž na jejím příkladu poukázat na jednotlivé principy fungování emocionálních komunit, které dodnes zůstávají platné. Abychom se těmito principy mohli podrobněji zabývat, je nutné si celý koncept nejdříve obecně vysvětlit.

Emocionální komunita

Myšlenka emocionálních komunit vzniká z předpokladu, že emoce vždy podléhají působení společenské konvence v odlišných kulturách i různých historických obdobích, čímž se proměňuje hodnota, kterou disponují i způsob jejich exprese.² Hydraulický model emocí³ popisuje emoce metaforicky jako tekutiny nacházející se uvnitř jednotlivce. Tyto tekutiny – emoce mohou být předmětem úcty, nebo mohou být naopak zavrhovány, mohou být transformovány či zcela potlačovány. Aby však nedošlo k fatálnímu (emocionálnímu) přetlaku, potřebují tyto tekutiny vždy z jedince nějakým způsobem uniknout. Tento únik lze chápat jako způsob exprese: vyjádření emoce směrem navenek, mimo tělo, v němž se zformovaly.

¹ Viz: Rosenwein, B. H. *Emotional Communities in the Early Middle Ages*. New York: Cornell University Press, 2006., Rosenwein, B. H., Cristiani, R.: *What Is the History of Emotions?*. Cambridge: Polity Press, 2018., Rosenwein, B. H. *Generations of Feeling. A History of Emotions, 600–1700*. Cambridge: Cambridge University Press, 2016.

² Rosenwein, B. H. *Emotional Communities in the Early Middle Ages*. str. 191.

³ Hydraulický model emocí je obecně známý model mající základy ve středověkém vnímání emocí, který byl teoreticky uchopen již Ch. Darwinem či S. Freudem. V 60. a 70. letech 20. století byl tento model napaden ze strany kognitivní psychologie a sociální konstruktivismu, pro něž vznik emocí vždy podléhá společenské percepci a hodnocení. Viz Rosenwein, B. H. *Worrying About Emotions In History*. In *The American Historical Review*, Vol. 107, No. 3. str. 834-836. – Pro tuto práci je zajímavé sledovat souvislost a střet těchto teorií emocí, jelikož se ve své podstatě jedná o střet hodnotových rámců příkládajících různou důležitost roli jedince a společnosti ve vztahu k emocím – tuto otázku také tematizuje teorie emocionálních komunit.

Bezprostřední, až animální exprese bez ohledu na vnější omezení ovšem není v praxi téměř možná. Emoce, jejich vyjadřování a prožívání, vždy podléhají společenskému hodnocení, a tedy vnějším, stejně jako vnitřním regulativům. Pro Barbaru Rosenwein je ovšem „společnost“ v tomto kontextu příliš široký pojem, a proto přichází s termínem „emocionální komunita“, vzhledem k němuž tyto vnější i vnitřní regulativy formuluje.

Podle Rosenwein se jako jedinci stáváme součástí menších uskupení, které nazývá „emocionální komunity“. Taková skupina je definována lidmi, které spojují stejné nebo podobné výrazové prostředky konkrétních emocí, a kteří vyznávají či naopak odmítají stejné nebo podobné emocionální hodnoty. Takových komunit dle Rosenwein může existovat (a existuje) mnoho, přičemž existence některých si sami nemusíme být vědomi – zejména pokud jsme jejich součástí; s tím souvisí Rosenweinové pozorování, že se během života nacházíme v několika emocionálních komunitách najednou (v současném kontextu může být tato množina emocionálních komunit tvořena například rodinou, rozlišnými okruhy přátel, různými vzdělávacími institucemi či pracovním prostředím). Některých emocionálních komunit můžeme být součástí pouze dočasně, některé můžeme vnímat v určité chvíli jako dominantní, a záhy pro nás mohou pozbýt relevance. S některými typy emocionálních komunit se během života nemusíme nutně osobně potkat, způsob jejich fungování však můžeme pocítovat skrze jejich členy v našem okolí.⁴ Z výše uvedeného vyplývá, že nejenže jsme během života členy několika emocionálních komunit najednou, nýbrž že – a právě proto – mezi nimi také nevyhnutelně migrujeme. Jelikož, jak jsme objasnili, jsou kritérii pro existenci emocionální komunity hodnota a způsob exprese určitých emocí (např. způsoby, jak vyjádřit radost, zármutek apod., stejně jako samotná existence těchto emocionálních kategorií a jejich chápání), může být transfer mezi jednotlivými emocionálními komunitami značně problematický.⁵ Různé emocionální komunity totiž přirozeně akceptují různý počet rozlišných výrazových prostředků pro vyjádření konkrétních emocí, přičemž některé emoce mohou být komunitou podporovány, nebo zcela zavrhovány. Migrace mezi rozlišně definovanými emocionálními komunitami tedy může být pro jedince do jisté míry náročná, především pokud se jedná o migraci z komunity emočně více otevřené a svobodné do takové, která akceptuje jen omezený počet výrazových prostředků nebo akceptuje výrazové prostředky zcela odlišné.

Rosenwein popisuje svůj koncept emocionálních komunit názorně jako soustavu několika kruhů. Jako základní postuluje jeden velký, nadřazený kruh, který znázorňuje primární emocionální komunitu a její fundamentální hodnoty, cíle a v ní akceptovatelné způsoby emoční exprese. Uvnitř tohoto kruhu se nachází několik menších kruhů, které nejsou nutně koncentrické, nýbrž jsou rozprostřeny uvnitř velkého kruhu nejrůznějším, i vzájemně se překrývajícím způsobem. Tyto kruhy představují podřízené emocionální komunity, které jako součást kruhu velkého – nadřazené emocionální komunity – odkrývají jeho možnosti, ale také limity, které může skýtat.⁶ Uvnitř těchto menších kruhů se pak mohou nacházet kruhy ještě

⁴ Rosenwein, B. H. *Emotional Communities in the Early Middle Ages*. str. 2. Tento mechanismus je nejspíše nejvýrazněji pozorovatelný v případě emocionálních komunit vznikajících na základě extrémních kritérií či fyzické/geografické vzdálenosti. Například se tak nemusíme nikdy osobně stát členy emocionální komunity vězňů, komunity drogově závislých nebo komunity olympijských sportovců, můžeme však v důsledku povolání, rodinného, přátelského či jiného vztahu s těmito komunitami být v bezprostředním kontaktu. Stejný princip se může týkat emocionálních komunit v jiných národnostních kulturách, které můžeme skrze jejich členy v našem okolí či navštívením daných komunit poznávat.

⁵ Rosenwein, B. H. *Emotional Space in Jaeger, Kasten Codierungen von Emotionen in Mittelalter/ Emotions and Sensibilities in the Middle Ages*. str. 288.

⁶ Tezi o možnostech a limitujících aspektech Rosenwein ve své definici emocionálních komunit dále nerozvíjí. Zdá se mi ovšem zásadní, jelikož indikuje, že jednotlivé emocionální komunity nelze chápat jako samostatné

menší, znázorňující další partikulární emocionální komunity. Ty mohou existovat samostatně, ale mohou se také překrývat a dotýkat kruhu velkého. Ten ovšem také není jen jeden: v rámci zkoumaného celku (historického období, kulturního okruhu, konkrétní komunity) existuje více takových kruhů, které se k sobě, stejně jako menší kruhy uvnitř velkého, mohou různými způsoby vztahovat.⁷

V kontextu středověké společnosti se můžeme pokusit tento abstraktní model aplikovat na emocionální komunitu středověkého města. Takové město můžeme chápat jako velký kruh – nadřazenou emocionální komunitu. V tomto nadřazeném kruhu se pak nachází několik menších kruhů – emocionální komunity měšťanů, městského patriciátu, aristokracie, chudiny či kleriků. Tyto menší kruhy však obsahují kruhy ještě menší, které se k sobě, i ke kruhům větším, mohou různě vztahovat. Emocionální komunita kleriků tak obsahuje například komunity jednotlivých kapitul ve městě, jednotlivých farností nebo členů klášterů uvnitř či v okolí města, zároveň však klerikové často pocházejí z komunit aristokracie či patriciátu – větších kruhů. Stejně tak emocionální komunita měšťanů je dále dělena do členů jednotlivých cechů dle řemesel, nebo jednotlivých sousedství, která se ovšem mohou překrývat s emocionální komunitou kléru i chudiny. Jako samostatnou emocionální komunitu uvnitř tohoto velkého kruhu pak lze vnímat také ženy, které se rozprostírají do menších kruhů: žijí v kláštorech nebo jsou provdané do rodin náležejících do různých emocionálních komunit shlukujících se v komunitách jednotlivých sousedství. Všechny tyto kruhy, od nejmenšího po největší, pak tvoří jeden velký homogenní kruh – nadřazenou emocionální komunitu – město. Takové město se pak jako jeden celek účastní vztahů s jinými městy nebo například s emocionální komunitou panovnické rodiny a celého panovnického dvora.⁸

Jestliže takto rozvržené emocionální komunity ve středovém městě vyznávají jiné emoční hodnoty a akceptují jiné výrazové prostředky konkrétních emocí, lze si jednoduše představit, že transfer mezi těmito komunitami vyvíjí na jedince určitý emoční tlak. Stejně tak je ovšem tento tlak – dle hydraulického modelu emocí – přítomen už v samotném jednotlivci, a tímto způsobem může vznikat v emočním životě jedince frustrace, kdy – jednoduše řečeno – jedinec cítí něco, co mu není dovoleno adekvátně vyjádřit, a toto „něco“ se v každé emocionální komunitě liší. Frustrace ovšem nevzniká jen na této úrovni, nýbrž – jak bude záhy ukázáno – již v primárním kroku pro vznik emocionální komunity: při vzniku emocí, a následně také v každodenním fungování jednotlivých emocionálních komunit.

Emocionální komunity lze mimo jiné nahlížet z performativní perspektivy⁹, a to na několika úrovních. Zprv, již prvotní vznik emoce a její přerod ve formu exprese se zakládá na performativním principu ve smyslu přetvoření určité energie ve společensky rozpoznatelné gesto, které nadále podléhá hodnocení emocionální komunity. Bez tohoto přerodu by emocionální komunita vůbec nemohla vzniknout. Dále je možné nahlížet z hlediska

fungující celky, nýbrž jako neustále se navzájem ovlivňující komunity, mezi nimiž dochází ke kontinuální komunikaci a konfrontaci. Právě konfrontace jedné emocionální komunity s druhou, menší s větší (či naopak) umožňuje odhalovat různé možnosti a limity fungování té či oné emocionální komunity.

⁷ Rosenwein, B. H. *Emotional Communities in the Early Middle Ages*. str. 24.

⁸ Le Goff, J. a Schmitt, J.-C. *Encyklopedie středověku*, zejm. hesla „Jedinec“, „Klerikové a laici“, „Král“, „Město“, „Mužství a ženství“, „Řemeslníci“ a „Šlechta“.

⁹ Výraz „performativní“ v této práci vychází z rozpracování tohoto pojmu v oblasti performančních studií s vědomím jeho souvislostí s filozofií jazyka (Austin, Derrida, Butler), stejně jako s herními principy (Huizinga, Callois) a jeho vztahem k antropologickému pojetí divadla (Schechner) a Performance Art: Carlson, M. *Performance: A Critical Introduction. Third edition*. London and New York: Routledge, 2018. V průběhu této práce bude v jednotlivých kapitolách dále specifikováno, o jaký aspekt performativity se v daném případě jedná.

performativity každodenní život emocionální komunity, k čemuž nám jako příklad poslouží právě emocionální komunita středověké kapituly. Příslušnost k této rigidní komunitě determinuje identitu jejích členů, která se v každodenním fungování komunity utváří performativně, prostřednictvím ritualizovaných úkonů na bázi interaktivního tělesného jednání, jako je například společná recitace, zpěv, tanec či jiné pohybové úkony. Jak bylo řečeno výše, na obou těchto úrovních fungování emocí jedince jako součásti emocionální komunity – tedy při primárním vzniku emocí i v každodenním životě členů komunity – však může vznikat emoční deprivace a frustrace. Právě s využitím performativních postupů, které, jak bude ukázáno, jsou každé emocionální komunitě vlastní, lze tuto frustraci kompenzovat, a to dočasným vytvořením emocionální komunity nové. Tato nová emocionální komunita bude založena na odlišných emočních principech než komunita původní, skrze něž nejenže může být vzniklá deprivace harmonizována, nýbrž i soudržnost původní emocionální komunity může být vznikem komunity nové v důsledku posílena. Taková dočasná emocionální komunita vzniká v kontextu středověké kapituly právě v době svátků bláznů, kdy – jak bude vysvětleno – se frustrace vznikající především u mladších kleriků kompenzuje porušením dosavadních principů a pravidel kapituly, a vytvořením dočasných pravidel nových. V rámci těchto nových pravidel dojde k vytvoření Bachtinova karnevalového časoprostoru¹⁰, ve kterém se tito mladí členové komunity mohou realizovat a „vybouřit“, což jim posléze umožní se k původním principům – do původní emocionální komunity – vrátit. Než se tímto mechanismem budeme blíže zabývat, vysvětlíme si podrobněji performativní aspekty vzniku a přerodu emoční energie, popíšeme ritualizované každodenní fungování emocionální komunity středověké kapituly a objasníme, čím může být na těchto úrovních frustrace jedince fungujícího v této komunitě zapříčiněna.

Přerod emoční energie v emoční gesto

Jak již z termínu „emocionální komunita“ a z výše uvedeného vyplývá, podstata emocionální komunity spočívá v komunitním vnímání emocí. Aby tyto emoce mohly být vnímány a hodnoceny kolektivně, a emocionální komunita tak mohla na základě takového hodnocení vůbec vzniknout, musí být emoce hmatatelným (fyzickým) a rozpoznatelným způsobem vyjádřeny. Musí tedy dojít k jisté přeměně původní emoční energie v konkrétní formu exprese. Dle historika Williama Reddyho nám hypotetická původní, „předkomunitní“ forma emoční energie není ve své pravé podstatě známa, jelikož je při percepci (i introspekci) vždy již přetvořena do nám známé a námi osvojené emoce-znaku, konceptualizované na základě sociálně-kulturního kontextu. Emoce je tedy, dle Reddyho, potenciálně nekonečně různorodá, tento její potenciál ovšem v dané formě-znaku již není uplatňován, protože emoční energie je v momentu exprese již kulturně vytvarována, přeměněna do požadované formy. Tato přeměna však nikdy není zcela úspěšná.¹¹

Pro objasnění této neúspěšnosti přichází Reddy s pojmem „emotives“, emotivy. Emotivy jsou „emoční řeč“ či „emoční gesta“¹², skrze která je emoční energie formována, a

¹⁰ Bachtin, M. M. *Francois Rebelais a lidová kultura středověku a renesance*. str. 13–15.

¹¹ Reddy in Rosenwein, B. H. *Emotional Communities in the Early Middle Ages*. str. 17.

¹² Reddy in Rosenwein, B. H. *Emotional Communities in the Early Middle Ages*. str. 18. Reddy uvažuje o formě exprese především v rámci jazykových výpovědí. Z toho plyne také Rosenweinové interpretace emotivu jako austinovského performativu. V interpretaci Rosenwein, (která vychází z jediné Reddyho definice obsahující jiné než řečové akty) je užít i výraz „gesto“. Z hlediska zkoumání performativity emotivů je pro nás tento fakt důležitý, jelikož naznačuje, že emotivem nemusí být jen řečový akt, nýbrž i forma nonverbální exprese jako např. pláč, smích apod. viz Rosenwein, B. H. : *Emotional Communities in the Early Middle Ages*, str. 18.

kteřá zároveň charakter této energie v momentu vyjádření pozměňují. Jednotlivé emoční gesto je jedincem při podvědomé přeměně emoční energie vybíráno z repertoáru emočních gest. Celkový rozsah tohoto repertoáru mu však není znám, jelikož již byl společenskou konvencí pro jednotlivé kultury – v našem případě emocionální komunity – značně zúžen. Výběr emočního gesta z takto zúženého repertoáru poté probíhá na základě automatizace. Ovšem ne automatizace vrozené, nýbrž *zvykově převzaté*. Jako každý zvyk lze tedy, dle Reddyho, tuto automatizaci narušit, ale jako v případě každého silně zakořeněného zvyku to lze učinit jen velmi těžko.¹³

Emoční gesto vybrané z repertoáru zúženého emocionální komunitou disponuje pro Reddyho jistou silou, která může být i značně nebezpečná. Jestliže totiž tento podvědomý výběr probíhá v emocionální komunitě, jejíž repertoár je silně omezený, může docházet k frustraci nebo jinému druhu utrpení.¹⁴ To je způsobeno rozparem mezi emočním gestem, které by mimo danou emocionální komunitu jedinec automaticky vybíral jako pro určitou situaci nejprůhodnější, a tím gestem, k jehož výběru je omezeným repertoárem dané komunity nucen.

Více či méně vědomý výběr konkrétního emočního gesta z rozsáhlého repertoáru emotivů je sám o sobě performativní akt. Interpretace Rosenwein naznačuje, že „emotivy jsou analogické performativům – jazykovým výpovědím, které mají schopnost změny skutečnosti či stavu věcí.“¹⁵ Rosenwein tedy zřejmě připodobňuje charakter emotivů k austinovskému pojetí performativu. Víme ovšem, že Reddy přichází s emotivy v přímé souvislosti se společností – emocionální komunitou. Zdá se proto, že adekvátnější je nahlížet emotivy poststrukturalistickou perspektivou performativu, konkrétně pak teorií Jacquese Derridy. Derrida posouvá uvažování o performativěch a tvrdí, že síla performativu tkví v jeho opakování, citovatelnosti, iterabilitě. Dle Derridy performativ není singulární událostí, nikdy neexistuje „poprvé“, vždy jen podruhé, potřetí, počtvrté.¹⁶ Performativ tedy není rozpoznatelný ve směru k jedinci, jelikož nabývá na síle – tedy začíná existovat – v jeho iteracích ve společenském poli. Tímto opakováním vzniká zvyk, společenská konvence, norma – performativita sociálního pole.¹⁷ „Performativita [...] označuje tedy silové působení, které primárně nevychází ze záměru a vůle subjektu, ale charakterizuje sílu opakování.“¹⁸ Zdá se, že emotivy jsou performativy spíše v tomto chápání performativity, jelikož vznikají na základě společenského působení – konvence emocionální komunity. Výběr emočního gesta je tedy performativní akt, jelikož přímo podléhá působení sociálního pole komunity a emotivy by bez tohoto působení vůbec nevznikaly.

Tato úvaha nás vrací zpět k síle, kterou emoční gesto dle Reddyho disponuje. Tato síla, jak jsme nyní vysvětlili, je dána jeho opakováním, které vytváří konsensus dané emocionální komunity na jeho výkladu a užití. A jak již víme, tato síla také může být značně nebezpečná, jelikož může u jednotlivce způsobovat emoční frustraci. Vraťme se v této souvislosti na chvíli k hydraulickému modelu emocí, jehož podstatu lze aplikovat i na výběr emočních gest: stejně jako emoce představují tekutiny uvnitř jednotlivce, které i přes jejich transformaci či úplné potlačení potřebují uniknout na povrch, lze si i emoční gesta představit jako tekutiny uvnitř nám neznámě rozsáhlého repertoáru emotivů. Přestože je skutečný repertoár v různých emocionálních komunitách nutně jinak rozsáhlý, tedy přestože jsou nám neznámá emoční gesta

¹³ Isen, Diamond, Reddy in Rosenwein, B. H. *Emotional Communities in the Early Middle Ages*. str. 18.

¹⁴ Reddy in Rosenwein, B. H. *Emotional Communities in the Early Middle Ages*. str.19.

¹⁵ Rosenwein, B. H. *Emotional Communities in the Early Middle Ages*. str. 18.

¹⁶ Derrida in Koubová, A. *Myslet z druhého místa*. str. 66.

¹⁷ Derrida in Koubová, A. *Myslet z druhého místa*. str. 66.

¹⁸ Koubová, A. *Myslet z druhého místa*. str. 67.

různou měrou transformována do těch známých a akceptovatelných, nikdy úplně nezmizí potřeba těchto neznámých gest vyjít na povrch. Z toho můžeme vyvodit, že jedinec se z definice nutně neustále nachází v emočně nestabilním stavu, jelikož mu není znám plný rozsah repertoáru emočních gest pro vyjádření všech jeho autentických emocí – emoční energie. Lze se domnívat, že i proto se jedinec přirozeně začleňuje do několika emocionálních komunit najednou, aby sobě známý rozsah repertoáru emočních gest co nejvíce rozšířil, a mohl tak expresivně využít co nejvíce různých emotivů.

Fungování emocionální komunity středověké kapituly: fyzické akty, kulturní performance

V momentě, kdy na základě popsaného mechanismu vznikají emoce, může vzniknout i konkrétní emocionální komunita. Nelze se ovšem domnívat, že se jedná o čistě chronologický postup: jestliže emotivy, skrze které se emoce stávají pozorovatelnými, můžeme vnímat jako performativy právě proto, že podléhají komunitnímu opakování, pak emocionální komunita vzniká na základě emočních gest, zatímco je sama také utváří. S vědomím této skutečnosti se nyní můžeme blíže věnovat fungování emocionální komunity, které vykazuje nepřehlédnutelné performativní prvky. Ke srozumitelnému výkladu nám pomůže právě konkrétní příklad komunity středověké kapituly.

Středověkou kapitulou chápeme jako ucelené společenství duchovních i laiků, kteří obývali prostor přiléhající ke katedrálnímu kostelu středověké diecéze. Funkcí takového společenství pak bylo skrze poskytování rozlišných liturgických obřadů zprostředkovat přístup k uctívání Boha, a to jak klerikům, tak laikům. Takové ceremonie mohly zahrnovat křest nebo pohřeb, slavnostní mše, ale také menší obřady a hodinkové officium probíhající na denní bázi. Zprostředkování víry však nebyla jediná funkce kapituly, zastávala i funkci vzdělávací a zábavní. Všechny tyto role pak naplňovala skrze silně hierarchizovaný systém duchovních od nejvyšších kněží (děkan, kancléř, précentor) po nižší klérus (mladí klerikové, kteří představovali nastupující generaci kněžích, a proto se především vzdělávali a zastávali denní liturgické obřady). Na základě této hierarchizace tvořilo kapitulní společenství soudržnou komunitu, která byla více či méně oddělena od okolního města. Kapitula s měšťany komunikovala (kanovníci často pocházeli z měšťanských rodin – připomeňme strukturu emocionální komunity středověkého města), stála ovšem jako samostatná a svrchovaná instituce. Jednotliví kanovníci podléhající této hierarchizaci poté celoročně obývali tento uzavřený prostor¹⁹ a žili dle regulí příslušné kapituly.²⁰

Podle Barbary Rosenwein nemusí být emocionální komunita nutně spjatá s konkrétním místem, rozhodně pak na toto místo nemůže být redukována. Ulice plná lidí není emocionální komunitou za předpokladu, že nacházení se na stejné ulici je jediným spojovacím kritériem jedinců, kteří by tuto emocionální komunitu měli tvořit.²¹ V případě emocionální komunity středověké kapituly je však zřejmé, že je komunita s místem spjatá silně. Fakt, že členové této emocionální komunity dlouhodobě obývají jeden společný prostor, je důležitým

¹⁹ Kromě pomyslné, „metafyzické“ uzavřenosti prostoru byly některé kapituly ohraničeny zdí, což umocňovalo dojem oddělenosti kapituly od okolního světa. viz Wilson, M.L. *Community, kinship and piety: Lincoln Cathedral close c. 1450-1500*. str. 14.

²⁰ Wilson, M. L. *Community, kinship and piety: Lincoln Cathedral close c.1450-1500*. str. 14-17, 33-68.

²¹ Rosenwein, B. H. *Emotional Communities in the Early Middle Ages*. str. 24.

performativním aspektem ovlivňujícím její utváření a fungování, protože samotná fyzická spolu-přítomnost má na její členy zásadní vliv. Přítomné tělesné (spolu)byť totiž značně determinuje identitu členů této emocionální komunity, a to skrze uvědomění si: „tady jsem, sem patřím“. Tato fyzická spolu-přítomnost má performativní charakter, jak ukazuje teorie performativity Judith Butler. Butler posouvá uvažování o performativu zahrnutím materiality (tělesnosti), tělesných aktů jako neoddělitelné součásti řečových aktů: „Namísto řečových aktů je [...] třeba chápat jako základní jednotku performativity *vtělené řečové jednání*.“²² Toto vtělené řečové jednání je poté uskutečňováno v rámci již existující sociální (komunitní) struktury, tedy je přímo závislé na konvencích dané emocionální komunity. Tělesnost, přítomné bytí, tedy podléhá stejnému silovému působení jako emoční gesto – performativně sociálního pole – a obojí je tedy tvořeno performativně. Takto performativně konstituovaná tělesnost utváří identitu jedince v emocionální komunitě. Podle Butler totiž identita není tvořena již existující, predeterminovanou (tedy ontologicky stabilní) skutečností, nýbrž je formována právě nekonečným performováním fyzických aktů, které – stejně jako emoční gesta – skrze iterabilitu podléhají společenské (komunitní) konvenci.²³

Jestliže v Reddyho teorii jedinec podvědomě vybírá emoční gesto z repertoáru emotivů, jehož plná šíře mu není známa, můžeme podobný mechanismus spatřit i v opakovaném performování fyzických aktů, kterými je v rámci emocionální komunity utvářena jedincova identita. Skutečný repertoár těchto fyzických aktů je možné vnímat jako potenciálně nekonečný a jedinci ve svém celku neznámý. Identita člena emocionální komunity je ovšem tvořena na pozadí konvence, tedy repertoár těchto potenciálních fyzických aktů podléhá určitému omezení. Stejně jako tomu bylo u výběru emotivu, i v tomto případě může rozpor mezi šíří repertoáru, který by jedinec bez omezení komunitního působení využíval, a repertoárem legitimizovaným danou emocionální komunitou, vést k „identické“ frustraci.

V případě konkrétního příkladu emocionální komunity středověké kapituly je tento pomyslně nekonečný repertoár fyzických aktů zužován především kanonickým územ. Nejspíše nejmarkantněji souvisí takové omezení repertoáru fyzických aktů s problematikou genderové identity. Mladý klerik, aspirující kněz, se v kapitulním životě identifikoval až s jakousi „alternativní maskulinitou“ oproti standardnímu vnímání mužnosti mimo zdi kapituly.²⁴ Počínaje morální čistotou, přes odmítání jakéhokoliv násilí až po celibát bychom mohli shrnout omezení kladená na členy kapitulní komunity jako požadavek silné *sebekontroly*.²⁵ Je snadné si představit, že především pro mladé kleriky, věkově se pohybující v období puberty a adolescence, byla právě tato omezení projevů maskulinity a sexuality pro vývoj jejich identity zásadní a potenciálně omezující či dokonce frustrující. Je také důležité si uvědomit, že každý kanovník – a ti mladší zejména – podléhal silné kapitulní hierarchii, která určovala jeho sociální (komunitní) status a z něho plynoucí pravidla odívání, rozsah předmětů, kterými směl během liturgie manipulovat, a také místa, na a ve kterých se mohl pohybovat.

Kromě fyzických aktů spojených s utvářením identity členů středověké kapituly v rámci tohoto společného „performativního“ prostoru, lze nalézt performativní prvky i v každodenním životě kleriků, jehož jednotlivé části, které splňují vymezené předpoklady, můžeme pro účely

²² Butler in Koubová, A. *Myslet z druhého místa*. str. 69.

²³ Koubová, A. *Myslet z druhého místa*. str. 70.

²⁴ Alternativní maskulinitou zde rozumíme genderovou identitu mužských členů kapituly ve vztahu k obecné představě o středověké maskulinitě, která se vyznačovala především důrazem na fyzickou sílu, hrdinství v boji, aktivní sexuální život apod. viz Wilson, M. L. *Community, kinship and piety: Lincoln Cathedral close c.1450-1500*. str. 233.

²⁵ Wilson, M. L. *Community, kinship and piety: Lincoln Cathedral close c.1450-1500*. str.233.

této úvahy pojímat jako Singerovy kulturní performance.²⁶ Jedním z takovýchto opakujících se kulturních představení byly i takzvané „hodinky“ (zhruba půlhodinové liturgie probíhající 6krát za den v přesně stanovený čas), jež jsou typem středověkého náboženského rituálu, měly předepsaný scénář a jejich podstatou byla reprezentace textu prostřednictvím četby, recitace a zpěvu za doprovodu gest a dalších pohybových úkonů ve scénografii kapitulního kostela. Performativní prvky v takové performanci rituálního charakteru neplnily pouze nebo především estetickou funkci, nýbrž skrze neustále opakované spolu-prožívání dané události společenstvím kleriků přispívaly k afirmaci emocionální komunity. Jak shrnuje E. Fischer-Lichte výzkum R. W. Smithe: „performativní akty jsou pro rituál stěžejní, jelikož jsou to právě ony, které dávají vyniknout tomu, co představují: sociální realitě komunity.“²⁷ Skrze společné prožívání, synchronizovaný pohyb, společné dýchání, společné obracení se k Bohu a skrze neustálé opakování stále stejných fyzických úkonů se v jednotlivých členech utvrzovala příslušnost ke komunitě, a skrze každého člena podléhajícího tomuto efektu se soudržnost celé komunity posilovala. Kromě tohoto pozitivního důsledku na soudržnost komunity však neustálé opakování může přirozeně mít na jednotlivce i negativní dopady. Je nutné si uvědomit, jak už bylo řečeno, že rituály prostřednictvím svých performativních aspektů nejenže emocionální komunity posilují, nýbrž je také utváří, a pokud je repertoár takových rituálů úzký, každodenně opakovaný, a tudíž stereotypní, může docházet na základě rozporu mezi prožíváním jednotlivých členů a komunitní rituální normou k frustraci, a to především u mladých kleriků, kteří v rámci hierarchie kapitulní komunity zastávají nízký sociální status, a kteří přirozeně mají tendenci jakékoliv normy narušovat.

Závěrem těchto dvou kapitol je, že vznik a fungování emocionální komunity vykazuje performativní prvky na několika úrovních: v počátku při expresi konkrétní emoce, dále při tělesném utváření identity jednotlivce mimo jiné skrze prožívání a sdílení emocí, a následně také v každodenním fungování konkrétní emocionální komunity. Na všech těchto úrovních ovšem také může docházet k frustraci, a to ať vědomě či nevědomě prožívané. Vraťme se nyní k názornému modelu emocionálních komunit B. Rosenwein ve vztahu k emocionální komunitě středověké kapituly. Představíme-li si kapitolu jako onen velký nadřazený kruh, jedince-mladého klerika můžeme vnímat jako člena kruhu menšího. Tento jedinec opakovaným performováním fyzických aktů vybíraných z gestického repertoáru středověké kapituly a účastí na každodenních rituálech přispívá k posílení soudržnosti emocionální komunity, zároveň ovšem prožíváním vzniklé frustrace odkrývá limity, které konvence nadřazené emocionální komunitě skýtá. Pro odstranění této potenciální frustrace, nebo alespoň pro její dočasnou kompenzaci, je zapotřebí vytvořit novou emocionální komunitu, řekněme „nad-kruh“, který bude narušovat daná pravidla, hodnotový žebříček a konvencionalizovaná emoční gesta původní emocionální komunity. V předchozích kapitolách jsme dokázali, že emocionální komunita vzniká na performativních principech, a je to právě performativita a její zhmotnění v konkrétní kulturní performanci, co umožní tento pomyslný nad-kruh vytvořit, a tím vzniklou frustraci alespoň dočasně kompenzovat. Taková nová emocionální komunita vzniká v kontextu středověké kapituly právě v období svátků bláznů.

²⁶ Souhrnný název antropologa M. Singera pro události, které se odehrávají v určitém čase, mají jasný začátek a konec, organizovaný průběh, aktéry, diváky, určité místo a záměr. viz Fischer-Lichte, E. *The Routledge Introduction to Theatre and Performance Studies*. str. 163-165.

²⁷ Fischer-Lichte, E. *The Transformative Power of Performance: A new aesthetics*. str. 31.

Svátky bláznů: performativita jako prostředek pro kompenzaci frustrace

V předchozích kapitolách jsme dospěli k závěru, že primárním důvodem pro vznik frustrace člena emocionální komunity je omezení plynoucí ze zúžení repertoáru emotivů, performovaných fyzických aktů a rituálně laděných každodenních činností, které podléhají pevnému řádu a pravidlům. Je tedy logické se domnívat, že pro alespoň dočasné odstranění této frustrace je zapotřebí v nově vytvořené emocionální komunitě, onom „nad-kruhu“, tyto repertoáry rozšířit, obohatit je o volby, které jedinci nejsou v původní komunitě přístupné, a tím pravidla, normy a konvence původní emocionální komunity narušit. V období svátků bláznů se v rámci emocionální komunity středověké kapituly na principu Bachtinova karnevalového časoprostoru takový „nad-kruh“ vytvořil, mimo jiné právě pro kompenzaci frustrace především mladých kleriků.

Svátky bláznů probíhaly ve středověku v prostoru kapitulních kostelů během prosince a ledna, zejména pak v období od 25. prosince do 14. ledna. Jednalo se o jednotlivé sváteční dny a oslavy, během kterých byla subvertována hierarchie členů kapituly, kdy nejnižší postavení mladí klerici byli dočasně povýšeni a stali se organizátory jednotlivých ceremonií. Od tohoto principu je také odvozen název svátků, ve kterém „blázen“ znamená člověk nízkého sociálního statusu.²⁸ V průběhu tohoto svátečního období se konaly rozličné slavnosti jako například Svátek obřezání páně, Svátek osla nebo Svátek biskupa neviňátek.²⁹ Svátky bláznů byly charakteristické alegorickými průvody, parodickými převleky, zpěvy a živelným pohybem. Nelze se ovšem domnívat, že – jak jsou někdy prezentovány³⁰ – svátky bláznů představovaly totální narušení liturgických pravidel, vedly k chaosu a k zneuctění výše postavených kanovníků, prostoru katedrály a zpochybnění křesťanské víry obecně. Svátky bláznů byly součástí liturgických slavností a vycházely z iniciativy církve – kapitulního společenství. Fungovaly tak na herním principu J. Huizingy – svátky bláznů byla dobrovolná (a povolená) činnost, která byla doprovázena „pocitem napětí a radosti, s vědomím jiného bytí, než je všední život“³¹ a toto „jiné bytí“ se „na čas stalo životem“.³²

Během jednotlivých kulturních performancí, jež dohromady tvořily svátky bláznů, byly oproti běžné liturgii a všednodennímu fungování kapitulního společenství rozšířeny všechny námi zkoumané repertoáry. Zaprvé byl rozšířen repertoár emočních gest. Emoční gesta akceptovaná v původní emocionální komunitě byla v důsledku svrchované víry podřízena jedné zaštiťující emoci: vážnosti. Středověká zbožnost „smíchovost“ (jako opak vážnosti) nevylučuje, je to však právě období svátků bláznů, kdy smíchovost nabývá v kapitulním životě nadřazeného postavení. V souladu s bachtinovským výkladem lidového smíchu to však přes parodické zpracování biblických výjevů či nejvýše postavených kanovníků nebyl smích útočný, byl to „smích všech, smích světa, mířil na všechno a na všechny.“³³ Repertoár emočních gest původní kapituly, který obsahoval vážnost a všechny asociované emoce a hodnoty v souladu s kánonem, byl v období svátků bláznů rozšířen o protikladnou rovinu této vážnosti, o emoční gesta radosti, veselosti, svátečnosti a smíchu.

²⁸ Harris, M. *Sacred Folly. A New History of the Feast of Fools*. str.67.

²⁹ Harris, M. *Sacred Folly. A New History of the Feast of Fools*. str. 65-98.

³⁰ Populárně-historický výklad svátků bláznů popisuje jednotlivé aktivity jako chaotické a skandální, například zahrnující hru v kostky na oltáři či manipulaci s exkrementy. Harris ve své knize právě s tímto výkladem polemizuje a snaží se dokázat, že jde o dezinterpretaci zdrojů, které pocházely z prostředí ideologicky svátkům bláznů nepřátelského.

³¹ Huizinga in Koubová, A. *Myslet z druhého místa*. str. 46.

³² Bachtin, M. M. *Francois Rebelais a lidová kultura středověku a renesance*. str. 15.

³³ Bachtin, M. M. *Francois Rebelais a lidová kultura středověku a renesance*. str. 18.

S rozšířením repertoáru emočních gest pak přímo souvisí rozšíření dvou zbylých repertoárů. Omezení repertoáru fyzických aktů jednotlivců bylo v kapitulním společenství dáno hierarchií kanovníků určující jejich sociální status, oděv a také podobu a rozsah úkonů, které směli během liturgie i mimo ni vykonávat. Jelikož byla tato jinak silně determinující hierarchie pro období svátků bláznů narušena a převrácena, původně omezený repertoár fyzických aktů mladších kleriků se v nové emocionální komunitě rozšířil právě o ty, které byly původně asociovány s výše postavenými kanovníky a církevními funkcionáři. Mladí klerici si tak například během Svátku biskupa nevinátek zvolili svého „biskupa“, adekvátně ho ošatili a zparodovali biskupskou mši.³⁴ Kromě performancí vycházejících z narušené hierarchie byl během svátků bláznů pozměněn i charakter jednotlivých performativních úkonů během liturgie: zpěv mohl být komicky zkreslený, mohl být doprovázen až animálními projevy hýkání a pohybem v místech kostela, které mladým klerikům v původní struktuře kapituly nebyla přístupná.

Všechny zmíněné aktivity nám naznačují, jakým způsobem byl v průběhu svátků bláznů pozměněn repertoár denních aktivit kapituly, jež měly rituální charakter. Repertoár původní emocionální komunity omezen pevným řádem, který byl rigidně dodržován, se rozšířil a oficiální mše a „hodinky“ byly zejména v tzv. „oslovské mši“, ale i ve všech ostatních liturgiích sváteční doby, nahrazeny aktivitami, které se kromě bohoslužebného aspektu vyznačovaly také nezpochybnitelným zábavním charakterem.

Těmito kroky tedy emocionální komunita středověké kapituly vytvořila v období svátků bláznů pomyslný „nad-kruh“, novou emocionální komunitu, která fungovala na principech rozšířeného repertoáru emočních gest, a s ním souvisejícího repertoáru tělesných aktů i každodenních aktivit. Jak již bylo zmíněno, ovšem ne zdůrazněno, existence takové emocionální komunity je pouze *dočasná*: hra se *na čas* stává životem.³⁵ Pokud dočasně dojde k uvolnění svazujících konvencí původní emocionální komunity a k vytvoření emocionální komunity nové, frustrace potenciálně vznikající na všech třech úrovních vzniku a existence emocionálních komunit může být alespoň částečně kompenzována. Vytvoření takové emocionální komunity pak nemá za úkol podrývat autoritu emocionální komunity původní, nýbrž naopak skrze herní a karnevalové principy soudržnost původní komunity posílit. Takové narušení totiž analogicky následuje karnevalový smích: smích, který je „veselý a radostný, a zároveň posměšný“, a který „odmítá, pohřbívá a ohrožuje a zároveň *utvrzuje*.“³⁶ Emocionální komunita vznikající kolem svátků bláznů tedy nevycházela z přímé (skutečné) opozice k původní komunitě středověké kapituly; vycházela ze *hry* na tuto opozici, aby skrze tuto hru došlo k dočasné kompenzaci vznikající frustrace způsobené dlouhodobým omezením zmíněných repertoárů. Připuštěním potenciální frustrace, a z toho plynoucím povolením a iniciací této hry, tak původní komunita středověké kapituly posilovala svou soudržnost a potvrzovala pravidla svého fungování.

³⁴ Harris, M. *Sacred Folly. A New History of the Feast of Fools*. str. 68.

³⁵ Bachtin, M. M. *Francois Rebelais a lidová kultura středověku a renesance*. str. 15.

³⁶ Bachtin, M. M. *Francois Rebelais a lidová kultura středověku a renesance*. str. 18.

Závěr

Emoce jsou předmětem zkoumání mnoha vědeckých disciplín od psychologie a sociologie po historii, religionistiku či filozofii.³⁷ Přestože tyto výzkumy docházejí k rozlišným poznatkům a tezím, jedno zůstává společné – emoce se v historickém a společenském vývoji dynamicky proměňují. Proměňuje se jejich exprese i recepce, vždy podléhají hodnocení společnosti, komunity i jedinců, které se v čase nutně mění, jak se mění tito jedinci, společnosti a komunity.³⁸ Pro výzkum této proměnlivosti přichází historička Barbara Rosenwein s konceptem emocionálních komunit. Emocionální komunitu vnímá Rosenwein jako společenství lidí, kteří sdílejí stejné nebo příbuzné způsoby exprese emocí, vyznávají podobné emocionální hodnoty a cíle.³⁹ Soustavu emocionálních komunit napříč společnostmi pak popisuje názorně jako soustavu kruhů, které se k sobě mohou různými způsoby vztahovat.⁴⁰ K vytvoření emocionální komunity je ovšem zapotřebí nejdříve zformovat konkrétní emoce. Ty si lze dle hydraulického modelu emocí představit jako tekutiny uvnitř každého těla, které přestože mohou být v důsledku společenské (komunitní) konvence různými způsoby transformovány či potlačovány, nikdy neztratí potřebu vyjít na povrch. Stejně tak je potřeba úniku pozorovatelná u prvotního vzniku emoce, tedy u přeměny emoční energie v emoční gesto. To je dle Williama Reddyho automaticky vybíráno z nám neznámého repertoáru emočních gest, který je zužován a rozšiřován právě v důsledku společenského hodnocení.⁴¹

V této práci jsme si na příkladu konkrétní emocionální komunity středověké kapituly ukázali, jak tuto primární přeměnu, tak vznik a samotné fungování emocionální komunity můžeme studovat z hlediska performativity. Ukázalo se, že performativita je mechanismus, který by neměl být při zkoumání emocí opomíjen. Je to totiž právě tento mechanismus, který umožňuje kompenzovat určitý druh utrpení, který v důsledku nedostatečně svobodné volby z nabízených možností emoční exprese (a to ať v případě výběru emočního gesta, formování identity nebo každodenních činností) na půdě emocionálních komunit vzniká. Využili jsme k této demonstraci příklad emocionální komunity středověké kapituly, jelikož se jedná o uzavřenou komunitu, ve které jsou všechny zmíněné druhy repertoárů silně regulovány a omezovány. Cílem práce bylo ukázat smysl, který pro ni z hlediska možností kompenzace výše zmíněné frustrace ze (subjektivně pociťované) nedostatečnosti emočního repertoáru měla kulturní představení svátků bláznů.

V obecném uvažování o emocionálních komunitách pochopitelně není třeba tyto principy vztahovat výhradně na středověkou společnost. V emocionálních komunitách se nacházíme stále, a to – jak tvrdí Rosenwein – v několika najednou.⁴² Mezi těmito komunitami neustále migrujeme, na jejich pravidla se – vědomě či nevědomě – nepřetržitě snažíme adaptovat. Stejně jako je tomu u automatického výběru emočního gesta, není tato tendence k automatické adaptaci vrozená, nýbrž je zvykově převzatá. Jako každý zvyk ji tedy můžeme narušit, je k tomu však zapotřebí jistého poznání či uvědomění si vlastní situace omezení, snahy něco změnit nebo alespoň pozornosti k daným omezením.⁴³ I (a možná především) to může ze

³⁷ Rosenwein, B. H. *Emotional Communities in the Early Middle Ages*. str. 3-22.

³⁸ Rosenwein, B. H. *Emotional Communities in the Early Middle Ages*. str. 191.

³⁹ Rosenwein, B. H. *Emotional Communities in the Early Middle Ages*. str. 2.

⁴⁰ Rosenwein, B. H. *Emotional Communities in the Early Middle Ages*. str. 24.

⁴¹ Rosenwein, B. H. *Emotional Communities in the Early Middle Ages*. str. 18-19.

⁴² Rosenwein, B. H. *Emotional Communities in the Early Middle Ages*. str. 2.

⁴³ Reddy in Rosenwein, B. H. *Emotional Communities in the Early Middle Ages*. str. 18.

studia emocionálních komunit vyplynout nejen pro chápání svátků bláznů a jejich funkce v životě středověké kapituly, ale pro studium divadelnosti v každém období obecně.

Bibliografie

- BACHTIN, Michail M. *Francois Rebelais a lidová kultura středověku a renesance*. Praha: Argo, 2007.
- CARLSON, Marvin. *Performance: A Critical Introduction, Third edition*. London and New York: Routledge, 2018.
- FISCHER-LICHTE, Erika. *The Transformative Power of Performance: A new aesthetics*. London and New York: Routledge, 2008.
- HARRIS, Max. *Sacred Folly. A New History of the Feast of Fools*. Ithaca and London: Cornell University Press, 2011.
- KOUBOVÁ, Alice. *Myslet z druhého místa*. Praha: NAMU, 2019.
- LE GOFF, Jacques, SCHMITT, Jean-Claude. *Encyklopedie středověku*. Vyd. 3. Praha: Vyšehrad, 2014.
- ROSENWEIN, Barbara H. *Worrying about Emotions in History*. In *The American Historical Review, Vol. 107, No. 3*. Oxford: Oxford University Press, 2002, str. 821-845.
- ROSENWEIN, Barbara H. *Emotional Space*. In JAEGER, Stephen C., KASTEN, Ingrid. *Codierungen von Emotionen in Mittelalter/ Emotions and Sensibilities in the Middle Ages*. Berlin, New York: Walter de Gruyter: 2003, str. 287-303.
- ROSENWEIN, Barbara H. *Emotional Communities in the Early Middle Ages*. New York: Cornell University Press, 2006.
- ROSENWEIN, Barbara H., CRISTIANI, R.: *What Is the History of Emotions?*. Cambridge: Polity Press, 2018.
- ROSENWEIN, Barbara H. *Generations of Feeling. A History of Emotions, 600–1700*. Cambridge: Cambridge University Press, 2016.
- WILSON, Marianne L. *Community, kinship and piety: Lincoln Cathedral Close c.1450-1500*. University of Nottingham, 2014.